

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.1>

БАКУМОВ О.С.

**ПРОБЛЕМАТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ
В ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню особливостей інституту юридичної відповідальності держави в контексті юридичних позицій Конституційного Суду України. Визначена ключова роль КСУ в інституційному механізмі, що забезпечує реальність такої відповідальності. Підкреслено, що ця роль КСУ має багато функціональних проявів, що безпосередньо залежать від обсягу його конституційних повноважень КСУ та конкретних умов їх реалізації. Наголошено на тому, що така роль КСУ проявляється у тому, що він безпосередньо впливає: на формування відповідного правового інституту шляхом офіційної інтерпретації відправних конституційних та законодавчих положень, що отримують конкретизацію в актах КСУ; на реалізацію юридичної відповідальності держави при вирішенні компетенційних суперечок між вищими органами державної влади та при розгляді конституційних скарг від громадян.

Підкреслено, що КСУ не має юрисдикційними повноваженнями щодо притягнення винних осіб, і держави в тому числі, до юридичної відповідальності. Пропозиції вчених законодавчо надати КСУ право приймати рішення про притягнення до конституційної та інших видів юридичної відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також громадян України (іноземців, осіб без громадянства) за невиконання його рішень є непереконливими.

Показано, що питання юридичної відповідальності держави знаходять свою юридичну конкретизацію у правових позиціях КСУ, сформульованих у його рішеннях, висновках та ухвалах у результаті офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також у правових позиціях, що сформульовані в результаті перевірки на відповідність Конституції України положень законів та інших правових актів. Зроблено висновок, що завдяки правовим позиціям КСУ цей інститут набуває осяк правоконкретизації, гарантованості, інформативності, стабільності, здійснює інформативний, ідеологічний, соціалізуючий вплив тощо. Обґрунтовано доцільність звуження можливостей КСУ переглядати свої правові позиції.

***Ключові слова:** юридична відповідальність держави, верховенство права, Конституційний Суд України, правові позиції, рішення, висновки, ухвали.*

The article is devoted research of features of institute of legal responsibility of the state in the context of legal positions of Constitutional Court of Ukraine. The key role of CCU is certain in an institutional mechanism which provides reality of such responsibility. Underline, that this role of CCU has many functional displays which directly depend on the volume of him constitutional plenary powers of CCU and concrete terms of their realization. It is marked that such role of CCU shows up in that he influences directly: on forming of the proper legal institute by official interpretation of most important constitutional and legislative positions which get a specification in the acts of CCU; on realization of legal responsibility of the state at the decision of jurisdiction disputes between higher public authorities and at consideration of constitutional complaints from citizens.

It is noted that the Constitutional Court of Ukraine does not have jurisdictional powers to call guilty people and the state to account. The proposals of researches for providing this right to the Constitutional Court of Ukraine for the state power bodies, local self-government, their staff, the Ukrainian citizens (foreigners, stateless people) for its unfulfilled decisions are unconvincing.

The questions of legal responsibility of the state find the legal specification in legal positions of CCU, formulated in his decisions, conclusions and decisions, as a result of official interpretation of Constitution and laws of Ukraine, and also in legal positions which are formulated as a result of checking for accordance of Constitution of Ukraine of positions of laws and other legal acts. A conclusion is done, that due to legal positions of CCU this institute acquires signs of specification of law, to the assuredness, informing, stability, carries out informing, ideological, socializing influence and others like that. Grounded expedience of narrowing of possibilities of CCU to look over the legal positions.

Key words: *legal responsibility of the state, rule of law, Constitutional Court of Ukraine, legal positions, decisions, conclusions.*

Вступ. Юридична відповідальність держави як складний правовий феномен стає елементом повсякденної державно-правової практики завдяки відповідній правотворчій та правозастовній діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, а також активній громадянській позиції громадян держави. У цьому сенсі важко переоцінити роль Конституційного Суду України (далі – КСУ, Суд), покликаного в силу свого виняткового функціонального призначення виступати в ролі своєрідного гаранта конституційного ладу України, творця (генератора) «живої конституції» і «живого конституціоналізму».

Завдяки правоінтерпретаційній діяльності органу конституційної юрисдикції в Україні, виявлено достеменний зміст багатьох ключових конституційно-правових положень, що мають безпосереднє відношення до утвердження інституту юридичної відповідальності держави перед людиною. У ході такої діяльності Судом було висловлено низку важливих правових позицій, які, безумовно, заслуговують на прискіпливе наукове вивчення та втілення в життя. Відтак, є сенс спершу зупинитися на доктринальному тлумаченні правових позицій КСУ як своєрідного правового явища, а потім – проаналізувати особливості конкретних правових позицій, висловлених Судом і вагомих у контексті наукового аналізу проблем інституціалізації, функціонування, розвитку й перспектив модернізації юридичної відповідальності держави перед людиною.

Правові позиції Конституційного Суду України як своєрідний юридичний феномен, властивий діяльності цього державного органу, були предметом досліджень з боку низки як українських (В.Д. Бринцева, С.І. Калинюка, В.М. Кампа, Р.С. Мартинюка, Х.В. Приходько, А.О. Селіванова, Т.М. Слінько), так і зарубіжних учених (М.С. Бондаря, Р. Вілля, Н.С. Волкової, К. Гессе, О.М. Кряжкової, П. Розанвалона, А. Шайо, К.Л. Шепелі). Водночас, порівняно незначним є доробок наукових праць, спеціально присвячених розкриттю ролі та місця правових позицій КСУ в інституціалізації, розвитку й модернізації юридичної відповідальності держави перед людиною (роботи Ю.Г. Барабаша, Ф.В. Веніславського, В.В. Гецько, М.В. Савчина, В.М. Шаповала). Грунтовно питання ролі КСУ в системі конституційної відповідальності держави та її органів було порушене лише Д.А. Ліпінським та О.М. Станкіним.

У практиці КСУ поступово сформувалися доктринальні підходи, які мають «наскрізний» характер та застосовуються Судом при розгляді будь-яких справ, тобто мають значення правових позицій КСУ. Ці позиції виступають свого роду «ключами», які здатні спрямовувати у бік точного визначення змісту та особливостей різних правових інститутів, найперше – інституту юридичної відповідальності держави, що є органічно пов'язаним із системою забезпечення і захисту прав і свобод людини та громадянина та з системою обмеженого правління.

Постановка завдання. Дискурс щодо місця та ролі правових позицій КСУ в інституціалізації юридичної відповідальності держави перед людиною уможливорюється ключовою роллю самого КСУ в інституційному механізмі, що забезпечує реальність такої відповідальності. Сама інституціалізація зазначеного виду юридичної відповідальності на конституційному рівні, як відомо, збігається у часі із впровадженням у систему органів державної влади такого специфічного за своїм функціональним призначенням органу, яким є КСУ (1996 р.).

Практика діяльності цього державного органу, попри наявні досі ризики заполітизованості та спроби узалежнити функціонування цього органу від інших органів державної влади (насамперед, від Президента України та Верховної Ради України) [1], все ж свідчить на користь

висновку про необхідність збереження КСУ як ключового елемента не лише вітчизняного судового конституціоналізму, але і дієвого інструмента забезпечення реальності юридичної відповідальності держави перед особою, його інституційного та функціонального зміцнення відповідно до потреб утвердження конституційної державності в Україні.

Результати дослідження. Включеність КСУ до системи відносин, пов'язаних із реалізацією юридичної відповідальності держави перед людиною, має подвійний характер: усередині державного апарату КСУ являє собою особливо значимий елемент, який завдяки своїй функціональній ролі активно впливає на зміст здійснення іншими органами державної влади позитивної діяльності, спрямованої на застосування елементів цієї відповідальності – як позитивної, так і негативної. Тобто своєю діяльністю КСУ покликаний забезпечувати у межах своєї компетенції, реальність юридичної відповідальності держави.

Зовні питання юридичної відповідальності держави невіддільно пов'язані з відповідальністю самого КСУ за результати своєї діяльності, що зумовлене тим, що не існує жодних винятків у системі органів державної влади, до яких належить і КСУ, які не були б включеними до системи юридичної відповідальності держави. Водночас, юридична відповідальність КСУ не може бути ототожнена з юридичною відповідальністю самої держави. Специфіка, обсяг та зміст такої відповідальності потребують докладного наукового дослідження, що може стати предметом подальших наукових розвідок як у межах теорії права, так і доктрини конституційного права.

Варто зауважити, що вплив КСУ на формування і розвиток інституту юридичної відповідальності держави формалізується переважно через акти КСУ, до яких належать найперше його рішення та висновки, а також ухвали. У цих актах резюмуються найважливіші змістовні правові позиції КСУ, що стосуються тлумачення тих чи інших аспектів конституційного розуміння норм юридичної відповідальності держави. Крім того, питання юридичної відповідальності, на наш погляд, реалізується через такий напрям діяльності КСУ як визнання підвідомчих йому нормативно-правових актів неконституційними, що тягне за собою припинення їх дії з моменту винесення відповідного рішення КСУ.

У ході розгляду відповідних конституційних проваджень КСУ накопичений значний масив юридичної аргументації, значимої як для наступного розв'язання юридичних конфліктів, так і для прийняття відповідних рішень у сфері правотворчої діяльності, що має зміцнювати нормативно-правові та інституційні засади юридичної відповідальності держави перед особою. Водночас, такий досвід переконує, що правові позиції КСУ мають особливе значення для формування, утвердження і розвитку інституту відповідальності держави перед людиною як одного з ключових інститутів у системі національного конституціоналізму з огляду на таке.

По-перше, така відповідальність має юридичний характер, що зумовлюється низкою конституційних норм, які мають пряму дію. Як і інші норми, ці положення можуть стати і реально стають об'єктом конституційного контролю з боку КСУ, результати якого концептуалізуються у правових позиціях КСУ, яким властивий мінімально змінюваний (стабільний) характер.

По-друге, юридична відповідальність держави має як негативну, так і позитивну складові. Якщо у першому випадку йдеться про настання для держави негативних юридичних наслідків на користь управленої особи, права якої, у разі їх порушення, підлягають поновленню, то у другому випадку йдеться про позитивну діяльність держави щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина. Реалізація юридичної відповідальності держави перед людиною має спиратися на офіційне тлумачення Конституції та законів України органом конституційної юрисдикції, що має пов'язувати відповідальність держави з правомірними діями органів державної влади та їх посадових осіб, спрямованих на забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

На відміну від органів судової влади, КСУ не володіє юрисдикційними можливостями щодо притягнення винних осіб, і держави в тому числі, до юридичної відповідальності. У цьому контексті малореалістичними та непереконливими виглядають пропозиції окремих учених законодавчо надати КСУ право приймати рішення про притягнення до конституційної та інших видів юридичної відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також громадян України (іноземців, осіб без громадянства) за невиконання його рішень [2, с. 43]. Наділення його такими повноваженнями вимагало б докорінної зміни правової природи КСУ, а також істотної зміни формату законодавчого регулювання юридичної відповідальності, зокрема визначення особливих підстав, процедур, порядку притягнення суб'єктів конституційно-правових відносин до конституційної відповідальності за участю КСУ. На сьогодні автор вважає такі зміни недоцільними або недостатньо опрацьованими на доктринальному рівні.

Інтерпретуючи конституційні норми, КСУ і нині володіє значним «запасом» конституційних повноважень щодо розв'язання компетенційних конфліктів між вищими органами державної влади, скеровуючи їх діяльність у конституційно визначене річище, підпорядковане реалізації основного призначення державної влади в Україні – сприяти утвердженню й реалізації прав і свобод людини і громадянина. Адже КСУ ґрунтується на загальноправовому принципі взаємної відповідальності держави та особистості, у контексті якого визнає неконституційними положення окремих законів або інших нормативних актів, коригує правозастосовчу практику, виходячи із засад верховенства права, справедливості, сумірності, рівних підстав юридичної відповідальності тощо [3, с. 21].

Як зазначає Р.С. Мартинюк, через зазначені дії Конституційний Суд України гарантує, що законодавча та виконавча влада діятимуть у встановлених законом межах, припиняє намагання вищих органів влади обійти вимоги Конституції України, проігнорувати її принципи. Тим самим орган конституційного судочинства слугує ефективною формою контролю за діяльністю органів державної влади, запобігаючи порушенню ними прав та свобод людини [4, с. 233–236]. Водночас, КСУ об'єктивно виступає одночасно і важелем збалансування системи державної влади, і захисником від будь-яких законодавчих спотворень тих фундаментальних норм і принципів, які встановлюються Конституцією [5, с. 51–52].

Ухвалюючи рішення, пов'язані з визнанням окремих нормативно-правових актів неконституційними повністю або в окремій частині, КСУ реалізує функцію позитивізації правотворчої і правореалізаційної діяльності держави, прямо зобов'язуючи відповідні органи державної влади приймати та реалізовувати тільки такі нормативно-правові акти, які є конституційними (несуперечливими Основному Закону України) та спрямовуються на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. При цьому КСУ зобов'язує ці органи приводити у відповідність із своїми актами відповідні нормативно-правові акти, зокрема у разі їх визнання повністю або частково неконституційними.

Так, згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України», у разі необхідності КСУ має право визначити у своєму рішенні порядок і строки його виконання та покласти на відповідні державні органи обов'язок забезпечити це виконання [6]. У абзаці шостому пункту четвертого мотивувальної частини Рішення КСУ від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 вказано, що «додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання».

Незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність» [7]. У цьому сенсі КСУ сприяє реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною.

Виступаючи в ролі гаранта конституційної процедури внесення змін до Конституції України, КСУ унеможливує узурпацію державної влади, неналежну її реалізацію, порушення органами державної влади України прав і свобод людини і громадянина.

На окрему згадку заслуговує вперше впроваджений Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року [8] інститут конституційної скарги, що дає змогу особі «скерувати» діяльність держави у напрямі забезпечення суспільних потреб та інтересів, в основі яких лежать фундаментальні права і свободи, що веде до утвердження верховенства права. За своїми юридичними наслідками конституційна скарга виступає одним із засобів реалізації принципу взаємної відповідальності особи та держави [9, с. 188]; конституційна скарга дає особам можливість впливати на зміст і межі законів як актів вищої юридичної сили на відміну від адміністративної юстиції, яка обмежується питаннями законності підзаконних актів, які є менш значущими елементами в ієрархічній структурі системи законодавства. Отже, ще одним напрямом функціональної характеристики інституту конституційної скарги виступає її значення як юридичної гарантії конституційної законності діяльності органів державної влади [10].

Як видно, роль КСУ у системі юридичної відповідальності держави має багато функціональних проявів, що безпосередньо залежать від обсягу його конституційних повноважень та конкретних умов їх реалізації КСУ. Зовні така роль КСУ проявляється у тому, що він безпосередньо впливає як на формування відповідного правового інституту шляхом офіційної інтерпретації відповідних конституційних та законодавчих положень, що отримують своєрідну конкретизацію

в актах КСУ, так і на реалізацію юридичної відповідальності держави – при вирішенні компетенційних суперечок між вищими органами державної влади та при розгляді конституційних скарг від громадян.

У часовому вимірі роль КСУ у розвитку інституту юридичної відповідальності держави є як актуальною, так і перспективною. В актуальному сенсі КСУ сприяє стабілізації конституційно-правових відносин, що виникають та реалізуються у зв'язку з практичним застосуванням правових норм щодо юридичної відповідальності держави, у перспективному сенсі – завдяки активній правоінтерпретаційній позиції – КСУ спрямовує як правотворчу, так і правозастосовчу діяльність відповідних органів державної влади на інституційне, нормативно-правове та організаційне забезпечення реалізації елементів юридичної відповідальності держави в цілому. Разом з тим, завдяки активному застосуванню рішень Європейського суду з прав людини, інших європейських правових інституцій КСУ виступає своєрідним «ретранслятором» передових юридичних практик з утвердження європейської моделі юридичної відповідальності держави перед людиною.

Слід також наголосити, що правові позиції КСУ мають не довільний характер та не впливають із власної ініціативи КСУ (є не ініціативними, а реактивними), а є закономірною, доцільною та об'єктивною реакцією органу конституційної юрисдикції на виниклі конституційно-правові суперечки, розв'язання яких перебуває у виключній компетенції КСУ, та вирішення яких покликане сприяти передусім належній реалізації прав і свобод людини і громадянина, усунути будь-які перешкоди в їх реалізації (зокрема, невизначеність у питанні конституційності застосовуваних на практиці нормативно-правових актів). Отже, правові позиції КСУ тісно пов'язуються із вирішенням відповідних правових конфліктів [11].

Питання практичної реалізації інституту юридичної відповідальності мають гостро конфліктний характер, оскільки застосування юридичної відповідальності держави, як і інших видів юридичної відповідальності, має примусовий характер, пов'язане з коректним розмежуванням повноважень різних органів державної влади, які неминуче мають зіткнутися у сфері притягнення держави до юридичної відповідальності тим чи іншим органом державної влади, який наділений відповідною компетенцією.

Цілком слушно пов'язував з конституційними конфліктами за участі КСУ питання конституційної відповідальності А.А. Єзеров [11, с. 59–60, с. 98–103]. З процесуального боку юридична відповідальність держави має настати за певних умов, супроводжуватися ініціюванням процесу притягнення держави до відповідальності, вирішуватися у судовому процесі, який відображає спірний (конфліктний) характер відповідних правовідносин у системі взаємин «держава – людина».

Правовою позицією Конституційного Суду України можна вважати принцип вирішення однорідних справ, який відтворюється у мотивувальній або в резолютивній частині його рішення, висновку або ухвали, що є відносно незмінним, який відображає концептуальне (доктринальне) бачення КСУ способу розв'язання закладеної у відповідних правових нормах конфліктної ситуації.

До ознак правової позиції Конституційного Суду іноді відносять такі: об'єктом є конституційне право у взаємозв'язку із конституційними процесами та відносинами; метою є переконання учасників судового конституційного процесу у вірності рішень чи висновків Конституційного Суду; виступає вагомим чинником розвитку, насамперед, конституційного права та інших галузей права; виступає одним з джерел розвитку законодавства; є принципом вирішення однорідних справ [12, с. 29].

Наведені ознаки вимагають суттєвого уточнення. Зокрема, навряд чи правомірно звужувати об'єкт правових позицій КСУ лише до конституційного права (хоч воно є змістовним осердям уваги з боку КСУ), оскільки інтерпретативна діяльність КСУ у сфері чинного права має необмежене поширення за галузевою ознакою; метою висловлення правових позицій КСУ є не лише переконання учасників судового конституційного процесу у вірності актів КСУ, а й концептуальне уточнення достеменного сенсу закладених у відповідних нормах правових приписів.

В юридичній літературі зазначається, що правові позиції КСУ мають концептуально-правове значення та забезпечують правообмежувальну, правозабезпечувальну, правопрограмну, правомодернізаційну, правостабілізуючу, правоідеологічну, правоінформаційну, правосоціалізуючу та інші функції щодо регламентації конституційної юрисдикційної та іншої правозастосовної діяльності [13, с. 49]. Зазначене повною мірою стосується інституціалізації юридичної відповідальності держави в Україні: завдяки правовим позиціям КСУ цей інститут набуває ознак правоконкретизації, гарантованості, інформативності, стабільності, здійснює інформативний, ідеологічний, соціалізуючий вплив тощо.

За такими напрямками реалізується і внесок КСУ у наповнення інституту юридичної відповідальності держави конкретним змістом. Природно, що тут КСУ не є «конкурентом» законодавця, оскільки не може підмінити своїми правовими позиціями позитивне законодавче регулювання відповідних правовідносин, але може сприяти формуванню таких норм законів та інших нормативно-правових актів, які б безумовно узгоджувалися з доктринальними настановами щодо тих чи тих елементів інституту юридичної відповідальності держави, що знайшли втілення в актах КСУ. Адже, при внесенні змін до Конституції України КСУ «не просто фактично доповнює функцію законодавця, у конкретних ситуаціях він значною мірою впливає на перебіг майбутніх конституційних змін» [14, с. 206].

А.О. Селіванов слушно акцентує увагу на тому, що «Конституційний Суд здійснює ретроактивний і ретроспективний аналіз, що дає можливість у висновку Суду сформулювати правові позиції стосовно можливих негативних наслідків у разі застосування певних конституційних формул або перспектив погіршення правового регулювання, або колізій, які можуть виникнути у такому разі. Отже, попередній конституційний контроль охоплює широку сферу впливу конституційних норм на суспільні відносини, і тому рекомендації Суду формулюються у вигляді виявлених у проєкті суперечностей, що обґрунтовує Суд як рекомендації остаточного вирішення законодавцем, який має приймати зміни до Конституції» [15, с. 28].

Здійснення КСУ превентивного та наступного конституційного контролю за конституційністю процедури внесення змін до Конституції, а так само за відповідністю змісту новелізованих конституційних норм положенням статей 157 і 158 Конституції України слугує зміцненню юридичної відповідальності держави перед особою, непорушності та невідчужуваності основних прав і свобод людини і громадянина.

Автор погоджується з висновком Ю.Г. Барабаша, що КСУ використовує демократичні принципи організації державної влади для обґрунтування своєї правової позиції, при тому, що робить він це досить формально, не беручи на себе місію розробника доктринальних засад демократії як ключової передумови конституційного ладу. Натомість здебільшого він намагається віднайти фактичний зміст цього принципу в інших положеннях Конституції [16, с. 82]. Так само, формально не беручи участі у формуванні доктрини інституціонального забезпечення юридичної відповідальності держави, КСУ, тим не менше, своїми правовими позиціями реально впливає на змістовне наповнення та інтерпретацію вихідних засад цього інституту, впроваджуючи його до практики відносин державно-політичного владарювання.

Разом з тим, правові позиції КСУ, висловлені у цьому ключі, «зв'язують» законодавчу, виконавчу та судову гілки державної влади, кожна з яких повинна реалізовувати зазначений принцип відповідальності у межах конституційно та законодавчо встановленої компетенції, а також у межах конституційно встановленого принципу верховенства права, який зумовлює інституціалізацію юридичної відповідальності держави [17, с. 154; 18, с. 418; 19, с. 12].

Варто наголосити, що на сьогодні в юридичній науці не існує науково обґрунтованих підходів до виокремлення тих чи інших правових позицій КСУ, що стосуються інтерпретації змісту конституційного інституту відповідальності держави перед людиною. Тому при їх виокремленні слід виходити насамперед із загальнодоктринальних позицій юридичної науки щодо класифікації правових позицій КСУ.

М.В. Тесленко класифікує правові позиції КСУ на такі дві групи: 1) правові позиції, сформульовані в результаті офіційного тлумачення Конституції і законів України; 2) правові позиції, сформульовані в результаті перевірки на відповідність Конституції України положень законів та інших правових актів [20, с. 37]. Як видається, обидві виокремлені групи правових позицій КСУ мають безпосереднє відношення до визначення елементів юридичної відповідальності держави: вони можуть знайти фіксацію як у ході вирішення питання про відповідність нормативно-правового акта Конституції України, а так само і в ході власне офіційного тлумачення Конституції та законів, що підтверджується реальною практикою правозастосування, суб'єктом якої є КСУ. Отже, питання юридичної відповідальності держави знаходять свою юридичну конкретизацію у правових позиціях КСУ, сформульованих у результаті офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також у правових позиціях, що сформульовані в результаті перевірки на відповідність Конституції України положень законів та інших правових актів.

Дещо абстрактною видається класифікація правових позицій КСУ, запропонована В.М. Кампом і В.А. Овчаренком, які визначили дві моделі правових позицій Конституційного Суду України: одна з них заснована на засадах правової держави, інша – верховенства права. Перша модель правових позицій Суду формується у процесі встановлення ієрархії правових

норм різної юридичної сили. Друга модель правових позицій Конституційного Суду України ґрунтується на пріоритеті природних правових цінностей: справедливості, гуманності, розумності тощо [21].

По суті, у наведеній класифікації йдеться про розмежування позитивістських та природно-орієнтованих правових позицій КСУ, що на практиці, на нашу думку, дуже часто поєднуються в інтегративному підході, який щонайчастіше застосовує КСУ. Виокремлення правових позицій, що нібито ґрунтуються винятково на природно-правовому підході (у межах концепції верховенства права), на протигагу позитивістським підходам (що нібито перебувають у межах концепту правової держави), не видається евристично плідним та доцільним. Всі правові позиції КСУ, сформульовані у зв'язку з вирішенням проблемних питань застосування інституту юридичної відповідальності держави, мають позитивістський (у сенсі інтерпретації конкретних правових норм) та певне аксіологічне значення, оскільки сприяють утвердженню соціальної цінності інституту юридичної відповідальності держави в цілому у суспільній свідомості, у правовій культурі носіїв функцій держави та у пересічних громадян.

Власне нормативістські та аксіологічні елементи правових позицій КСУ щодо юридичної відповідальності держави поєднуються в таких справах Суду, як, наприклад: у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» та статті 25 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» (справа про відшкодування шкоди державою) від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001 [22]; у справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад» від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008 [23]; у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 [24]; у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011 [25]; у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013 [26]; у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 [27]; у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-рп/2018 [28]; у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (від 17 липня 2018 року № 6-рп/2018) [29]; у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-рп/2018 [30] тощо.

Як показує аналіз актів Суду, його правові позиції щодо юридичної відповідальності держави висловлювалися в актах: що мають як значення офіційного правотлумачення, так і в актах щодо встановлення конституційності нормативно-правових актів; що стосуються сфери дії як конституційного права, так і інших галузей права; що спрямовані як на врегулювання діяльності органів публічної влади, так і на унормування особливостей захисту прав і свобод людини і громадянина; що поєднують як інтерпретативні, так і аксіологічні елементи. Це засвідчує «наскрізний» – у сенсі видового розмаїття – характер правових позицій КСУ, що відображає бачення органом конституційної юрисдикції особливостей інституту юридичної відповідальності держави.

Висновки. «Питома вага» позицій щодо юридичної відповідальності держави у загальному масиві юриспруденції КСУ залишається порівняно незначною, що, на наш погляд, відображає загальну нерозвиненість вітчизняної правової доктрини з означеної проблематики. Багато в чому сам підхід до держави як до суб'єкта юридичної відповідальності перед людиною є все ще новим для української юридичної науки і практики.

Докладне розкриття змісту відповідних правових позицій КСУ, сформульованих ним щодо означених питань, та окреслення напрямів їх актуального і перспективного впливу на правотворчу і правозастосовчу діяльність у сучасній Україні має стати предметом подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Федоренко В., Різник С. Поновлення авторитету Конституційного Суду України як запорука ефективного функціонування держави. *Право України*. 2015. № 5. С. 97–110.
2. Карелова Д.А. Захист прав і свобод людини Конституційним Судом України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 41–44.
3. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности : Монография. Москва : Изд-во РАП, 2008. 304 с.
4. Мартинюк Р.С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз : монографія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. 352 с.
5. Цвік М.В. Про офіційне тлумачення законів України. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 4. С. 51–60.
6. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00>.
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
9. Гультай М.М. Функціональні характеристики інституту конституційної скарги та модель його впровадження в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 185–193.
10. Banaszak B. Modele skargi konstytucyjnej. Skarga konstytucyjna. Praca zbiorowa pod red. Janusza Trzcinskiego. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. 230 s.
11. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : Монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 240 с.
12. Портнов А. Сутність правових позицій Конституційного Суду України. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 26–30.
13. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43–54.
14. Агафонова Н.В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 408 с.
15. Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфлікту в сфері публічної влади. Київ: Ін Юре, 2008. 120 с.
16. Барабаш Ю. Питання демократії в правових позиціях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 82–87.
17. Денисюк М.В. Принцип верховенства права як основа розвитку правової держави та громадянського суспільства. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 152–155.
18. Практичний курс тлумачення правових актів : навч. посіб. для суддів і канд. на посади суддів / І.Л. Самсін, В.Г. Ротань, А.Г. Ярема та ін.; за ред. І.Л. Самсіна. Харків : Право, 2014. 488 с.
19. Скаун О.Ф. Верховенство права і права держава: співвідношення понять. *Вісник Харківського національного університету імені Н.В. Каразіна*. 2008. № 841. С. 9–14.

20. Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 36–41.

21. Кампо В.М., Овчаренко В.А. Деякі теоретичні проблеми конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 3. С. 64–76.

22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» та статті 25 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» (справа про відшкодування шкоди державою) від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-01>.

23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад» від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-08>.

24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09>.

25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-11>.

26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-13>.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18>.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (від 17 липня 2018 року № 6-р/2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18>.

30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18>.